

Мавзу: Қишлоқ хўжалигининг моддий техника ресурслари.

РЕЖА:

1. Моддий-техника ресурслари ҳақида тушунча, уларнинг аҳамияти, хусусиятлари ва туркумлаштирилиши.
2. Фан-техника тараққиёти, унинг йўналишлари, самарали инновацион технологиялар.

Таянч иборалар:

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника потенциали, моддий-техника ресурси, муқобил МТП, сувдан фойдаланувчилар уюшмаси, Фан-техника тараққиёти, автоматлаштириш, механизациялаш, электрлаштириш, маблағлар.

1. Моддий-техника ресурслари ҳақида тушунча, уларнинг аҳамияти, хусусиятлари ва туркумлаштирилиши

Давлатнинг, аҳолининг ҳамда ташқи бозорнинг талабларини сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан қондириш учун уларни етиштиришни кўпайтириш объектив зарурият ҳисобланмоқда. Бунинг учун талаб этилган миқдордаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун турли хилдаги ресурслар мавжуд бўлиши керак. Масалан, ер, сув, бино, иншоотлар, машиналар, тракторлар, ўрмон, боғлар, чорва ҳайвонлари, табиий ресурслар (ёғин миқдори, ҳарорат) кимёвий воситалар, маблағлар, меҳнат ресурслари. Уларнинг бир қисми қишлоқ хўжалигининг моддий-техник ресурсларини ташкил этади. Тармоқнинг моддий-техник ресурсларини, юқорида таъкидланганлардан меҳнат ва маблағ ресурслардан ташқари, барча ресурслар ташкил этади. Шу ресурслар ёрдамида қишлоқ хўжалигида турли хилдаги ишлар, хизматлар бажарилиб, маҳсулотлар йетиштирилади. Шунинг учун қишлоқ хўжалигининг моддий – техник ресурсларига нисбатан бир қанча талаблар қўйилади. Масалан:

- Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган барча турдаги мошиналар, тракторлар, комбайн ва бошқа техникалар йенгил, тез юрар, кам ёқилғИ сарфлайдиган, бошқариш қулай бўлган, экологияга салбий таъсир кўрсатмайдиган ҳамда арзон бўлиши;

- Чорва ҳайвонлари зотли, сермахсул ҳамда маҳаллий шароитга мослашиш имкониятини юқори бўлиши;
- Боғлар яъни мевали дарахтлар шароитга мослашадиган, сермахсул кам сув талаб қилиб тез пишиш имкониятига эга бўлган бўлиши;
- Бино ва иншоатлар арзон маҳаллий материаллардан фойдаланган узок муддат хизмат қилиш қобилиятига эга бўлган, таъмирлаш ёки модернизациялаш қулай ва арзон бўлиши лозим ва бошқалар.

Шундай талабларга жавоб берадиган моддий-техника ресурсларини яратиш ва янада мукамаллаштириш мақсадида фан-техника тараққиёти ва революцияси амалга оширилади.

Фан техника тараққиёти деганда биз, интеллектуал салоҳиятга асосланган ҳолда сифатли, арзон, йенгил, сермахсул, тез пишар, кам сув ва меҳнат талаб этадиган қулай меҳанизмларни шакллантирган ҳолда мавжуд бўлган моддий-техникаларни такомиллаштирилишини, яратилишини назарда тутишимиз лозим.

Фан-техника тараққиётини амалга оширилаётганлиги тармоқда буғдой, чикит ва бошқа уруғларнинг янги навларини яратилаётганлиги, янги трактор, комбайн ва бошқа техникаларни ишлаб чиқарилаётганлиги ва бошқалар яққол мисол бўла олади.

Фан-техника революцияси деганда биз амалда фойдаланилаётган моддий-техник ресурсларнинг ўрнига мутлақо мавжуд бўлмаган янги ресурсларни ишлаб чиқарилиши назарда тутилади. Лекин улар мавжудларидан мазмунан, моҳиятан тубдан фарқ қилмаслиги мумкин. Тарихда бунга трактор, комбайнларни, кимёвий воситаларни яратилиши мисол бўлиши мумкин. Истиқболда эса марказдан бошқариладиган техникаларни яратилиши ва бошқалар. Шунинг натижасида тармоқ учун серҳосил, тезпишар навлар, сермахсул чорва зотлари, ҳар томонлама қулай ва самарали ҳисобланган техникалар, илғор технологиялар яратилди.

Шундай моддий-техника ресурсларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришидаги аҳамияти ниҳоятда улкан. Чунки барча турдаги деҳқончилик ҳамда чорвачилик маҳсулотларини етиштиришда ердан фойдаланилади. Демак, ер бўлмаса, юқоридаги маҳсулотларнинг йетиштирилиши таъминланмайди. Мамлакатимиз деҳқончилиги суғоришга асосланганлиги муносабати билан сув ресурсларининг аҳамияти ҳам улкан. Кам сув талаб этадиган, тезпишар, сифатли ва сермахсул уруғлар, навлар бўлмаса маҳсулотлар миқдорини таъминлаш имконияти чекланган. Барча талабларга жавоб берадиган техникалар бўлмаса ишларни бажариш муддатлари чўзилиб жонли меҳнат сарфи ошиб кетади.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурсларини иқтисодий мазмуни, моҳияти ва барпо этилиши ҳамда фойдаланилиши бўйича 6.1.1-чизмадаги тартибда туркумлаштириш мумкин. Улар;

I – барпо этилиши бўйича;

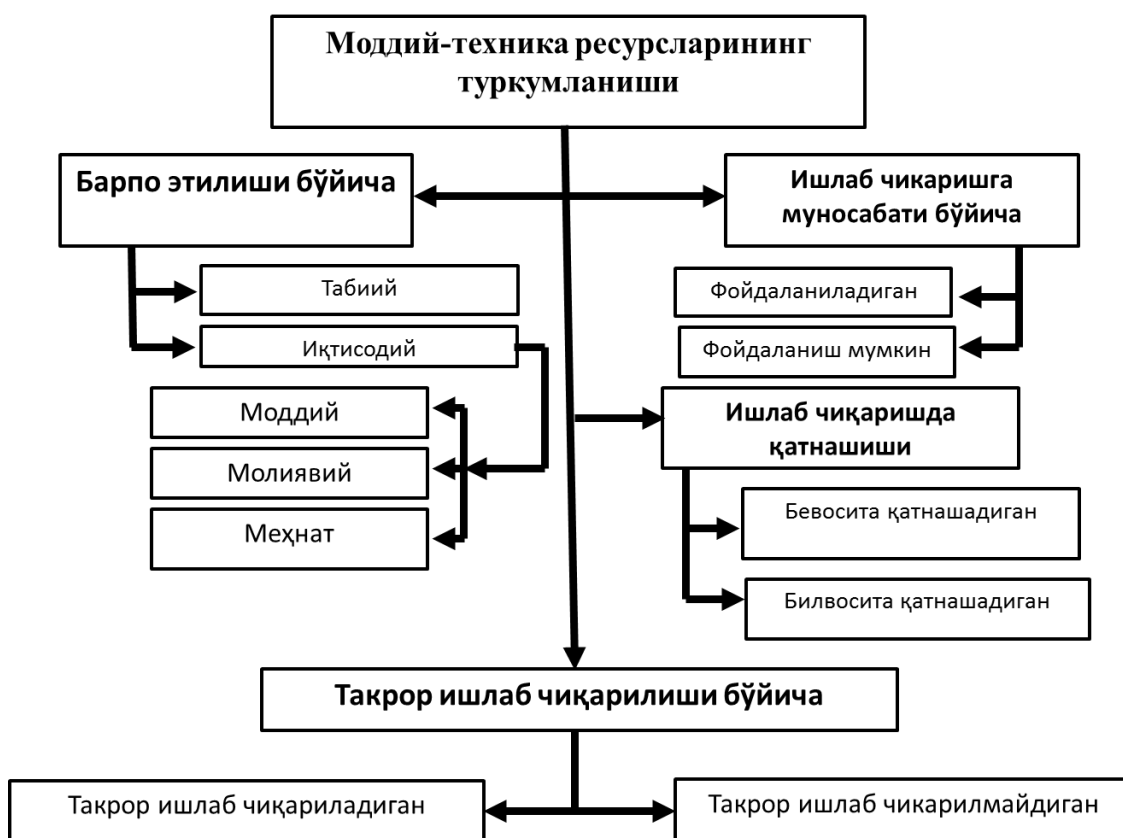
II – ишлаб чиқаришга муносабати бўйича;

III – ишлаб чиқаришда қатнашишига кўра;

IV – тақрор ишлаб чиқарилиши бўйича, гуруҳлаштирилган

Демак, қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари республика халқ хўжалиги ресурсларининг муҳим қисми ҳисобланади. Улар мулк сифатида тармоқнинг, корхоналарнинг иқтисодий негизини, асосини ташкил этади. Корхоналарнинг моддий-техника базаси мустаҳкам бўлса, уларни иқтисодий жиҳатдан ривожланиш учун асос мавжудлигидан далолат беради. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари барпо этилиши бўйича табиий ва иқтисодий ресурслардан иборатдир. Табиий ресурслар ер, сув, ўрмон, айрим чорва ҳайвонлари, иссиқлик ҳамда ёғингарчилик миқдоридан ташкил топади. Уларнинг асосий қисми давлат тасарруфида бўлиб, корхоналарга, фуқароларга фойдаланиш учун берилади.

Моддий-техника ресурсларининг туркумлаштириши

Иқтисодий ресурслар эса иқтисодий потенциалнинг таркибий қисми бўлиб, моддий, молиявий ҳамда меҳнат ресурсларидан ташкил топади. Қишлоқ хўжалигини:

-моддий-техника ресурсларига ишлаб чиқаришнинг моддий воситалари: бинолар, иншоатлар, машиналар, тракторлар, комбайнлар, барча турдаги кимёвий воситалар, ўғитлар, уруғликлар, ем-хашаклар, чорва ҳайвонлари, ёқилғи, ёғловчи, қурилиш ва бошқа материаллар киради.

-молиявий ресурсларига давлат томонидан ажратилаётган маблағлар, хўжаликларнинг жорий, валюта счётларидаги, ғазнадаги пуллари, амортизация

фонди, акциялардан олаётган фойдалари, банк кредитлари ҳамда ички ва ташқи инвестицияларини амалга ошириш натижасида олинаётган маблағлар, таъсисчилар ва бошқа манбалардан келиб тушаётган маблағлар киради.

Уларнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги ўрни ва аҳамияти жуда улкан. Чунки такрор ишлаб чиқариш жараёнида деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари талаб даражасида йетиштирилиши ҳамда иш ва хизматлар кўнгилдагидек бажарилиши барча ресурсларнинг миқдорига ҳамда сифатига боғлиқ. Республика деҳқончилиги суғоришга асосланганлиги сабабли суғориладиган ерлар ва сув ресурсларининг таъсири жуда катта. Тармоқнинг моддий-техника базаси мустаҳкамланиши, ишлаб чиқариш жараёнларининг амалга оширилиши асосан молиявий ресурслар билан боғланган. Шундай экан, келажакда қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари талаб даражасида барпо этилишига алоҳида эътибор бериш зарур. Уни давлат, тармоқ ва хўжаликлар миқёсида амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари тармоқда фойдаланиладиган ва фойдаланилмайдиганларга бўлинади. Тармоқда у ёки бу мақсадда фойдаланилаётганлари – фойдаланилаётган ресурсларни, тармоқда мавжуд бўлиб, айрим объектив ва субъектив сабабларга кўра, вақтинча фойдаланилмаётганлари эса фойдаланилмаётган заҳира ресурсларни ташкил этади. Фойдаланилаётган заҳира ресурсларга заҳирадаги мелиоратив ерлар, айрим сув хавзаларидаги сувлар, ўрмонзорлар киради.

Тармоқ корхоналарида фойдаланилаётган моддий-техника ресурслари барча ресурсларнинг энг муҳим қисми ҳисобланади. Улар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашишига кўра, қуйидагича гуруҳларга бўлинади:

- ишлаб чиқариш жараёнида бевосита ишлатиладиган, яъни қатнашадиган ресурслар;

- ишлаб чиқаришда билвосита қатнашадиган ресурслар.

Ишлаб чиқаришда бевосита ишлатиладиган ресурслар ёрдамида турли хилдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарилади, ишлар ва хизматлар бажарилади. Уларга экин экилган ерлар, яйлов ва пичанзорлар, экинларни суғориш учун сарфланаётган сувлар, машина, ер ҳайдайдиган, экинларга ишлов берадиган тракторлар, ҳосилни йиғиштириб оладиган барча турдаги комбайнлар, маҳсулотни кўпайтириш учун сарфланаётган кимёвий воситалар, ўғитлар, ҳайвонларга берилаётган ем-хашаклар, чорва ҳайвонлари, мевали дарахтлар ва бошқалар киради. Шулар ёрдамида кўпроқ, яхшироқ маҳсулот етиштириш таъминланади.

Корхоналарнинг омбор, идора бинолари, айрим иншоатлари, техникалари, алоқа воситалари, компьютерлари ишлаб чиқариш жараёнида билвосита қатнашадилар. Уларни маҳсулот етиштиришга бевосита алоқаси чекланган.

Моддий-техника ресурсларининг маҳсулот етиштиришда, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда аҳамияти улкан. Шунинг учун уларни яратиш, барпо этиш, такрор ишлаб чиқариш зарур. Шу билан бирга улар меҳнатнинг характерини ўзгартириб, унумдорлигини юксалишини таъминлайди. Масалан, хўжаликнинг

моддий-техника базаси қанчалик мустаҳкам (у замонавий машиналар, тракторлар, комбайнлар, станоклар) таъминланган бўлса, барча ишлар шу техника воситалари ёрдамида бажарилиши таъминланади. Меҳнатнинг индустрлашганлигини ифодаловчи бундай шароит натижасида қўл кучи билан бажариладиган ишлар камаяди. Бу меҳнатнинг характери ўзгараётганлигидан далолат беради, айти пайтда ишчи-хизматчиларнинг билими, малакаси оширилиши талаб этади.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари ўзига хос бир қанча хусусиятларга эга. Айрим моддий ресурслар табиат маҳсули ҳисобланади. Жумладан, ер, сув, ҳарорат, ёғингарчилик (улар ҳақида ер ва сув ресурслари масалаларига бағишланган бобда батафсил тўхталиб ўтилган). Уларнинг барпо этилиши ҳамда такрор ишлаб чиқарилиши кўпроқ табиатга боғлиқ. Лекин қишлоқ хўжалигида банд бўлган фуқаролар ўзларининг билимларини, тажрибаларини ҳамда тадбиркорлигини ишга солган, фан-техника ютуқларидан, илғор технологиялардан фойдаланган ҳолда бу табиий омиллардан самарали, ўринли фойдаланишга ҳаракат қилиб, аксарият ҳолларда яхши натижаларга эришадилар. Шунинг учун ҳам тармоқ ишлаб чиқариши табиатга ҳам боғлиқ.

Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари таркибига чорва ҳайвонлари, ўсимликлар, мевали дарахтлар қатнашиши тармоқнинг муҳим хусусияти эканлигига алоҳида эътибор бериш, шунингдек, саноат тармоқларида ишлаб чиқарилган моддий-техника воситалари, тракторлар, машиналар, механизмлар, дастгоҳлар, кимёвий воситалар, ёқилғи, ёнилғи ҳамда ёғловчи материаллар ва бошқаларнинг иштирокини ҳам эътиборга олиш лозим. Саноат тармоқларида ишлаб чиқарилган моддий-техника воситалари, маълумки, инсон меҳнати натижасида яратилади. Улардан фойдаланиш самарадорлиги тармоқ ишлаб чиқаришининг мавсумийлигига ҳам боғлиқ.

Қишлоқ хўжалигининг мустаҳкам моддий-техника базасини яратишда юқорида таъкидланган хусусиятларни эътиборга олиш, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг жойлашганлиги ҳамда ихтисослашганлигига алоҳида аҳамият бериш мақсадга мувофиқдир. Шунинг билан бирга илғор инновацион технологияларни жорий этилишини барча технологик жараёнларда бажариладиган барча ишларни механизациялаштириш, автоматлаштириш имконини яратиш лозим.

Юқоридаги талабларга жавоб берадиган моддий-техника ресурслари асосан қуйидаги манбалар ҳисобига барпо этилади:

- корхонанинг маблағлари эвазига;
- четдан жалб этиладиган маблағлар ҳисобидан.

Биринчисига корхоналарнинг маҳсулот сотиш, иш ва хизматлар бажариш натижасида олаётган пул даромадлари, тақсимланмаган фойдадан ажратилаётган маблағ, амортизация фондидан ажратилаётган маблағ, фойдаланилмаётган айрим ишлаб чиқариш воситаларини сотишдан, ижарага берилаётган воситалардан фойдаланиш натижасида ва бошқа манбалардан олинган маблағлар киради. Бунда хўжаликларнинг акциялар чиқариб сотишдан олаётган пул даромадлари ҳам муҳим

манба ҳисобланади. Лекин бу масала республика қишлоқ хўжалигида ҳозирча ҳал этилгани йўқ. Жуда муҳим бўлган бу масалани келажакда, албатта, ҳал этиш зарур.

Иккинчисига ирригация-мелиорацияга, экологияга ҳамда ижтимоий соҳаларга давлат бюджетидан ажратилаётган маблағлар, тижорат институтларининг кредит маблағлари, турли манбалардан жалб этилаётган инвестициялар, ҳомийларнинг, ҳамкорларнинг маблағлари ва бошқа манбалардан жалб этиладиган маблағлар киради. Бу маблағлар ҳисобига қишлоқ хўжалик корхоналари моддий-техника воситаларини уларни ишлаб чиқарувчиларнинг бевосита ўзларидан ёки биржалардан, кўргазмалардан, аукционлардан шартномалар асосида сотиб олиб, моддий-техника базаларини мустаҳкамлашлари, айрим ҳолларда фойдаланиш учун ижарага олишлари мумкин. Шундай тартибда шакллантирилган моддий-техника ресурсларидан хўжаликлар йил мобайнида тўлиқ ва самарали фойдаланишса, барча турдаги тадбирларни вақтида, сифатли амалга оширилишини таъминлайди.

2. Фан-техника тараққиёти, унинг йўналишлари, самарали инновацион технологиялар

Қишлоқ хўжалигини устувор даражада ривожлантириш учун унинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш керак. Тармоқнинг моддий-техника ресурслари шакллантирилиши, ривожлантирилиши, улардан самарали фойдаланиш масалалари фан-техника тараққиётига ва унинг даражасига бевосита боғлиқ. Фан-техника тараққиёти деганда, қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлган барча фанларнинг ривожланиши, тараққий топиши, билимли, малакали кадрлар тайёрланиши натижасида самарали янги техникалар яратилиши, мавжудлари эса такомиллаштирилишини назарда тутиш лозим. Бу ўринда таъкидлаш керакки, фан ривожланиши натижасида шу давргача бўлмаган мутлақо янги фан – «Моддий-техника ресурслари» ҳам яратилиши мумкин. Бу жараён фан-техника инқилобидан далолат беради. Демак, фан-техника тараққиёти инқилоби - интеллектуал онг ривожланишининг маҳсулидир. Бунинг учун интеллектуалларни тайёрлайдиган таълим, ихтирочилик тизимини янги босқичга кўтариш тақазо этилади. Улар қишлоқ хўжалиги учун зарур бўлган қулай ва самарали машина, трактор, механизм, ускуналар яратилишини, мавжудлари такомиллаштирилишини, серҳосил, тезпишар экин навлари, сермахсул чорва зотлари, илғор технологияларни яратадиган фанларнинг, фан-техника, технология ривожланишини таъминлайди. Натижада моддий-техника ресурсларининг миқдори ошади, сифати яхшиланади.

Бу жараённи республикамиз мисолида ҳам кўриш мумкин. Чунончи, фан-техникани тараққий эттириш йўлидан борилаётган Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги учун қишлоқ хўжалик машинасозлик саноати корхоналарида янги, сифатли ҳайдов, ишлов берувчи тракторлар, пахта терадиган машиналар, кимё саноатида полиетилен қувурлар, плёнкалар ишлаб чиқарилмоқда. Ёмғирлатиб, тупрок остидан, томчилатиб суғориш учун янги самарали техникалар барпо этилмоқда. Бу

ҳол қишлоқ хўжалигида самарали, илғор технологиялар жорий этилишини таъминлайди.

Фан-техника тараққиёти ягона давлат сиёсати асосида кечиши, бу жараёнда қатнашувчиларнинг ташаббускорлиги, тадбиркорлиги ҳам уйғунлашиши лозим.

➤ янги ерларни комплекс ўзлаштириш, зах ва шўрланган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сув билан таъминланиш тадбирларини амалга оширадиган ишлаб чиқариш воситаларини яратиш, такомиллаштириш;

➤ тезпишар, кам сув талаб этадиган, сифатли ва серҳосил уруғ навларини, сермахсул чорва зотларини яратиш;

➤ қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида амалга ошириладиган барча иш жараёнларини автоматлаштириш, электрлаштириш, кимёлаштириш ҳамда механизациялаштиришни таъминлайдиган воситаларни яратиш, мавжудларини такомиллаштириш;

➤ қишлоқ хўжалиги сервисини тармоқда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг зарур миқдорини қайта ишлаб, сифатли сақлаб, истеъмолчиларга вақтида, яхши ҳолатда етказиб бериш қобилиятига эга бўлган тадбиркорлик субъектларини шакллантириш;

➤ қишлоқ хўжалиги иқтисодиётини эркинлаштирилишини таъминловчи иқтисодий механизмларни яратиш ва уларни ҳаётга изчиллик билан жорий этиш;

➤ фан-техника тараққиёти натижаларини қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг барча соҳаларига ўз вақтида жорий этиш қобилиятига эга бўлган мутахассис кадрларни тайёрлаш, фаолият кўрсатаётганларини рағбатлантирилишини такомиллаштириш имкониятига эга бўлган механизмларни яратиш ва бошқалар.

Фан-техника тараққиётининг шу йўналишлари бўйича тадбирларни амалга оширилиши натижасида қишлоқ хўжалиги учун зарур бўлган моддий-техника ресурсларини яратиш, мавжудларини эса такомиллаштириш таъминланади.

Фан-техника тараққиёти натижасида яратиладиган моддий-техника ресурслари қишлоқ хўжалигида янги, самарали технология вужудга келиши, бу жараён ривожлантирилишини таъминлайди. Бу технологиялар иш жараёнларининг белгиланган муддатда, сифатли бажарилишига, меҳнат унумдорлиги ошишига ва харажатлар камайишига олиб келади. Ҳозирги вақтда пахтачиликда «Андижон технологияси» яратилиб, республикада кенг кўламда жорий этилмоқда. Бу усулда чигит аввалдан олиб қўйилган пушталарга республикада ишлаб чиқарилаётган (дастлабки йилларда у Хитой республикасидан валютага олиб келинар эди) плёнка остига экилмоқда.

Натижада тупроқ намлиги ва ҳарорат сақланиб, чигитнинг тез униб чиқишига эришилмоқда. Плёнкалардан фойдаланиш пуштада бегона ўтлар пайдо бўлишини кечиктиради. Бу ҳол биринчидан, ғўза яганасини ҳамда бегона ўтларни йўқотиш ишларини камайтириш, иккинчидан, сув сарфини қисқартириш имконини бермоқда.

Чигитни плёнка остига экиш натижасида пахта ҳосилининг эрта пишиши ҳамда уни қисқа муддатда юқори навларда териб олиш таъминланмоқда. Шу туфайли Андижон вилоятида пахта ҳосилдорлиги 1999-2008 йилларда ўртача 34 сентнерни ташкил этди. Бу, республикада энг юқори кўрсаткичдир. Вилоятда 1 сент. пахта ҳосилини етиштириш учун 29,8 минг сўм сарфланмоқда. Бу республикадаги бу борадаги ўртача кўрсаткичдан 25,1 фоизга кам. Натжалар илғор технологиянинг афзалликларини бот-бот исботламоқда.

Бу ўринда таъкидлаш керакки, янги технологияни қўллаш учун шарт-шароит яратиш, уни амалга ошириш жараёнида айрим камчиликларга йўл қўйилмоқда. Масалан, чигит экиш сеялқалари технология талаблари даражасида такомиллаштирилмаган. Пуштага ёпилган плёнка вақтида, тўлиқ йиғиштириб олинмай, далаларда қолиб кетаётгани туфайли тупроқнинг ҳолатига ҳамда айрим бажариладиган ишларга салбий таъсир кўрсатмоқда. Ҳозирги даврда уларни бартараф этиш борасида илмий ва амалий ишлар олиб борилмоқда ва бу каби камчиликлар чигит плёнка остига экиладиган далаларни экишга тайёрлаш, экиш ва ундан кейинги амалларни бажариш жараёнида ҳам кузатилмоқда. Ғўзаларни суғоришда «Исроил технологияси» ҳам жорий этилмоқда. Бу технологиянинг асосий мақсади сувни тежашга қаратилган. Шу усулдан фойдаланиш натижасида 1 га пахта майдонига 4-5 марта кам сув сарфлаш таъминланади. Голландияда йетиштирилган картошка уруғи уларнинг техникалари билан экилиб, ўсимликларга ҳам голланд техникаларида ишлов берилиб, уларнинг ҳосили ҳам шу технологиялар билан йиғиштириб олинди. Бу жараёнда маҳаллий тажрибалардан ҳам кенг фойдаланилди. Натижада республикада картошкачилик ривожланди. Ҳозирги даврда аҳоли истеъмоли учун четдан картошка сотиб олишга барҳам берилган. Чорвачилик тармоқларида ҳам илғор технологиялар жорий этилмоқда. Улар вақтни, меҳнатни, маблағни тежаш имкониятини беради. Натижада маҳсулот ҳажми, меҳнат унумдорлиги ошиши ва ниҳоят, соф фойда суммаси кўпайиши таъминламоқда. Шунинг учун самарали технологияларни яратишга, уларни ҳаётга татбиқ этишга доимо катта эътибор бериш лозим.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Моддий-техника ресурслари деганда нимани тушунаси?
2. Тармоқни ривожлантиришда моддий-техника ресурсларининг ўрни ва аҳамиятини тушунтириб беринг.
3. Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурсларининг таркиби нималардан иборат, улар ўзига хос қандай хусусиятларга эга?